

Irak-Bağdat El Yazmaları Evi'nde Tarihi Sözlüklerimizin Kataloğu

A Catalog of Historical Turkish Dictionaries in Iraq-Baghdad National Manuscripts House

Mehmet Ömer KAZANCI*

Öz

Irak'ın başkenti Bağdat kurulduğu tarihten kısa bir süre sonra dünyaca tanınan bir kültür merkezi haline dönüşmüştür. Osmanlı imparatorluğunun egemenliğine girdiği dönemlerde de bu konumu, tüm görkemiyle koruyabilmiştir. Hatta zaman zaman kültürel, siyasi ve ticari açılardan İstanbul kadar bir öneme sahip olmuştur. Bugün Irak arşivleri ve vakıf kütüphanelerinde bulunan başta Türkçe ve Arapça olmak üzere, çeşitli dillerde yazılı belgeler bunlara tanıktır. Bu belgeler arasında azımsanamayacak miktarda elyazmaları bulunmaktadır. Bu çalışmada Irak Elyazmaları Evi'nde bulunan tarihi sözlüklerimize, katalogu verilerek, ışık tutulmaktadır. Amaç Irak'ta, Türkçe zengin bir yazma hazinesi bulunduğuna dikkatleri çekmek ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bu hazineyi kısmen de olsa tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: El yazmaları, eski sözlükler, Bağdat El Yazmaları Evi.

Abstract

The capital of Iraq, Baghdad, has turned into a world-renowned cultural center shortly after its establishment. It was able to preserve this position, with all its glory, during the periods when it came under the Ottoman Empire rule. And from time to time, it has been as important as Istanbul in terms of cultural, political and commercial aspects. Documents written in various languages, primarily Turkish and Arabic, found in different national archive centers and foundation libraries in Iraq today, could be evidence for this. Among these documents, manuscripts constitute hardly enough portions. In this study, historical Turkish dictionaries found in the

* Prof. Dr., Bağdat Üniversitesinden emekli, e-mail: omermehmet1952@gmail.com ve omermehmet1952@hotmail.com. Orcid: 0000-0002-7142-7840

Baghdad Manuscripts House are shed light by giving their catalogue. The aim is to draw attention to the fact that there is a rich Turkish manuscript treasure in Iraq and to introduce this treasure to researchers who want to work in this field.

Keywords: Manuscripts, Old Dictionaries, Baghdad National Manuscripts House.

Giriş

Bir yazımızda Irak Elyazmaları Evi¹, Irak'ın en zengin elyazmaları eserlerini içeren bir kuruluş olduğunu söylemiş ve burada Arap harfleriyle yazılı yüzlerce Türkçe eserlerin bulunduğuna işaret ederek, bu eserler hakkında ciddi çalışmaların yapılması için özellikle uzman gençlerimizi davet etmişik². Diğer bir çalışmada burada bulunan şiir divanlarının kataloğunu vermişik³.

Bu yazımızda kurumda bulunan eski sözlüklerimizin kataloğuyla birlikte, her biri hakkında derli toplu bilgiler sunmaya çalışacağız.

Bu sözlükler her ne kadar muhtelif kaynaklarda değişik şekillerde tanımlanmış olsa da, bunların hepsi, yaklaşık şu ifadeleri içermektedir:

"Sözlükler bir dilin ya bütün sözcük ve deyimlerini, ya da belli bir alanda kullanılan deyim ve sözcüklerini alfabetik sırayla vererek anlamlarını açıklayan, tanımlayan ya da başka bir dildeki karşılıklarını gösteren eserlerdir".

İlk sözlüğün ne zaman, nerede yazıldığı net olarak bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Türkçede bilinen ilk sözlük Kaşgarlı Mahmut'un "Divânü Lugâti't-Türk" adlı eseridir. 11. yüzyıla ait bu eserin yazılış nedeni Araplara Türkçeyi öğretmek olduğu söylenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe ilk sözlükler, genel olarak ikinci bir dili öğrenme veya öğretme ihtiyacını karşılamak amacıyla yazılmıştır denebilir. Türklerin diğer milletlerle ciddi temasa geçmeleri ve özellikle de İslamiyet'i kabul

¹ Bağdat'ta bulunan bu merkezin Arapça adı "Dâru'l-Mahtûâtü'l-İrâkiyye" *دار المخطوطات العراقية* şeklindedir.

² M. Ö. Kazancı (2020), "Bağdat El Yazmaları Evi'nde Saklı Eserlerimiz", *Türkmeneli Dergisi*, 13, S. 151, s. 29-31.

³ M. Ö. Kazancı (2019), "Irak-Bağdat Elyazmaları Millî Merkezinde Arap Harfli Türkçe Divanlar Kataloğu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- BELLETEN*, 68 (Aralık), s. 157-180.

etmeleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'in, hadisi şeriflerin, İslam kültürünün anlaşılabilmesi için Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya bu üç dili kapsayan çok sayıda sözlükler yazılmışlardır. Eski harflerle basılmış Türkçe sözlüklerin sayısının 250 civarında olduğu bu konuda yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur⁴.

Sözlük, kelime olarak, Osmanlı döneminden sonra başlayan dilde sadeleşme hareketiyle kullanılmaya başlanmıştır. Oysa daha önceki tarihlerde bu sözcük yerine "lügât, mu'cem, tuhfe, kâmus" gibi terimler kullanılmaktaydı. Irak Elyazmaları Evi'nde bu türden yüzlerce örnek eser bulunmaktadır. Bunlardan Tuhfe-i Fedâî, Tuhfe-i Şâhidâ, Tuhfe-i Mülûk, Tuhfe-i Hâdî, Tuhfe-i Vehbî, Risale fî'l-Lüga veya Lügat-ı Ferişt ezâde, Kamus-ı Ahterî, Lügat-ı Nimetullah, Lügat-i Lâmi'î, Lügat-i Nevâî, Mu'cem-i Luğavi'yi göstermekle yetiniyoruz.

Bu örneklerin dışında, diğer başlıklar altında, sözlük niteliğinde değilse de, dil kuralları, sözcüklerin bölümleri ve doğru yazılışlarıyla ilgili eserler de bulunmaktadır. Bu eserler hakkında daha detaylı bilgi edinmek isteyenler, elyazmaları uzmanı Muhsin Hasan Ali'nin 2017'de yayınlamış olduğu kıymetli eseri "Irak Elyazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Yazma Eserler" adlı Arapça kitabına müracaat edebilirler. Okumakta olduğunuz bu makalenin esas madde ve malzemesini, Irak Elyazmaları Evi'nden özel çabalarımızla direkt olarak edindiğimiz bilgilerle, Muhsin Hasan Ali'nin zikredilen eseri oluşturmaktadır.

1- Tuhfe-i Şâhidî (Farsça-Türkçe sözlük):

875 (1470) yılında Muğla'da dünyaya gelen ve "Şâhidî" mahlasıyla tanınan İbrahim Sâlih Hüdâyî Dede'ye ait bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 15 nüsha bulunmaktadır. Bu nüshaların fiziksel özellikleri aşağıdaki tablodaverildiği gibidir.

⁴İsmail Parlatır (e-kaynak: <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-46-parlat.htm>)

| İstinsah tarihi | Hat ve rengi | Satır sayısı | Sayfa sayısı | Nüsha Numarası | Sıra |
|------------------|--------------------------------|--------------|--------------|----------------|------|
| 1073H./1664M. | Nesih / siyah, kırmızı ve mavi | 7 | 134 | 650 | 1 |
| 1253H./1820M. | Nesih / siyah ve kırmızı | 13 | 76 | 40552 | 2 |
| 1225H./1810M | Nesih / siyah, kırmızı | 13 | 76 | 24155 | 3 |
| 1219H./1805M. | Talik / siyah | 13 | 44 | 11826/1 | 4 |
| - | Nesih / siyahve kırmızı | 13 | 71 | 11999 | 5 |
| - | Nesih / siyahve kırmızı | 11 | 66 | 12266 | 6 |
| 1178 H./1764M. | Nesih / siyahve kırmızı | 15 | 56 | 2748 | 7 |
| 1268H./1846M. | Nesih / siyahve kırmızı | 15 | 51 | 12267 | 8 |
| 1273H./1856M. | Nesih / siyahve kırmızı | 8 -10 | 90 | 12086 | 9 |
| - | Nesih / siyahve kırmızı | 13 | 51 | 4211 | 10 |
| - | Nesih / siyahve kırmızı | 15 | 60 | 13062 | 11 |
| 13./ 19 yüzyılda | Nesih / siyahve kırmızı | 11 | 81 | 6437 | 12 |
| - | Nesih / siyahve kırmızı | 11 | 86 | 12270 | 13 |
| - | Talik / siyah | 17 | 18 | 12584 | 14 |
| - | Nesih / siyah | 15 | 7 | 30567/3 | 15 |

Eserin müellifi olan Şâhidî, on yaşında iken babasını kaybetmiş ve babasının vasiyeti üzere sûfilik yolunu tutmuştur. Muğla'da kendisine ders verecek hoca bulamayınca İstanbul'a giderek bir müddet Fatih medresesinde, ardından Bursa'da Yıldırım medresesinde tahsil görmüştür. Fatih Sultan Mehmet tarafından Muğla Mevlevîhânesi'nin şeyhliğine getirilerek bu makamda yıllarca irşat görevi sürdüren Şâhidî 956(1550)yılında vefat etmiştir. Uzun bir süre Mesnevî dersleri verdiği gibi dini konularda yazdığı risalelerle birlikte Tuhfe-i Şâhidî eserini de burada kaleme almıştır⁵.

Bu eser Şâhidî'nin mesnevi tarzında manzum olarak kaleme aldığı en ünlü eseridir. Eser 920 (1514) yılında yazılmıştır. Şâhidî eserini Anadolu sahasında yazılan manzum sözlüklerin pek çoğuna ilham kaynağı olan Tuhfe-i Hüsâm'a nazire olarak yazmıştır. 61 beyitlik girişten, beyit sayıları 5 ile 20 arasında değişen 27 kıta ve 6 beyitlik yine kıta tarzında yazılmış bir hatimeden oluşmaktadır. Girişte *hamdele* ve *salvele* bölümlerinden sonra Tuhfe ile ilgili bilgiler verilmiştir. Sözlük kısmı 388 beyitten oluşmaktadır. Sözlüğün tamamı 455 beyittir. Kıtaların sonunda, kıtada kullanılan vezinlerin kalıpları gösterilmiştir⁶.

Tuhfe-i Şâhidî Osmanlı döneminde ders kitabı olarak okutulduğu için Türk dünyasının her yerinde nüshaları vardır. Bunların bir kısmı detaylı çalışmalara konu olmuş ve metinleriyle birlikte yayımlanmıştır⁷. Sonraki dönemlerde pek çok şerhi, tercümesi, nazire ve tazminleri yapılmıştır.

Irak Elyazmaları Evi'nde yukarıda gösterildiği gibi, Tuhfe-i Şâhidî'nin 15 ayrı nüshası bulunmaktadır. Farklı kişiler tarafından, muhtelif yer ve tarihlerde istinsah edilen bu nüshalar arasında mükemmel olanlarının sayısı az değildir. Başlangıç kısımları eksik olmayan nüshalar şu mısra ile başlamaktadır:

Be-nami Halık u hayy u tüvâna

⁵Mustafa Çıpan (2010), Şâhidî"Şâhidî, İbrâhim", *DİA*, c. 38, s. 273-274.

⁶Ahmet Hilmi İmamoglu (2005), *Tuhfe-i Şâhidî: Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (Farsça -Türkçe Manzum Sözlük) Muğla Üniversitesi Yayınları.*

⁷Atabay Kılıç (2007), "Türkçe Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, s. 516- 548

Kadim u kadir u bina u dana

Son kısımları tam olan nüshalar ise şu mısralar ile bitmektedir:

Çün hisab-ı ebcedi bildik tamam

Tuhfe'min tarihini bil ey humam

Bu hesabi kel bu mısradan şumar

Kaldı senden Şâhidî nev-yadigâr

قالدي سندن شاهدي نو يادگار

920=292+320+164+144

Bu son mısradaki Şâhidî eserini bitirdiği tarihi düşürmüştür ki bu tarih hicri 920 (1514) yılına rastlamaktadır.

24155 numaralı nüshanın sonunda aşağıdaki beytin yazıldığını görüyoruz:

Şâhidî'ye her kim eylerse dua

Ede mahşerde şefaata Mustafa

Metinde Farsça sözcüklerin Türkçe anlamları şu örnek mısralarda olduğu gibi verilmiştir:

Leb dudak u rağ yanakü çeşim göz ü riyy yüz

Kırpik müjgan müje, dest el, ayak oldu pay

Guş kulak u dûş omuz mûş sıçan hûş us

Dud tütüin bud idi, zud tez ü rud çay

Kard bıca kard undermene peykan demiş

Niçe sünuzeb keriş tir u keman ok u yay

Bu mısralarda da görüldüğü üzere, ilk sözlükler manzum olarak yazılmakta ve sözcüklerin anlamları mısralar içerisinde verilmektedir. Bundan amaç bir dildeki sözcüklerin, diğer dildeki karşılığını okuyuculara ve özellikle de çocuklara kolay bir şekilde ezberleme imkânı, sağlamaktır. Yukarıdaki

mısralardan Türkçe (**dudak, yanak, göz, yüz, kulak, el, ayak, omuz, us, tütün-duman, tez, çay, giriş, ok, yay**) gibi sözcüklerin Farsçadaki karşılığı anlatılmıştır.

2- Tuhfe-i Şâhidî (Tercüme ve Şerhler):

Yukarıda belirttiğimiz gibi Tuhfe-i Şâhidî'nin onlarca tercüme ve şerhi yapılmıştır. Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıdaki tabloda özelliklerine değindiğimiz nüshaları bulunmaktadır.

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Hat ve rengi | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H./M. |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|--------------|--------------|-----------------------------|------------|-----------------------|
| 1 | 1778 Tercüme | 100 | 23 | Nesih/siyah , kırmızı | 20 x14.5 | 1078/1667 |
| 2 | 17146/1 Şerh | 37 | 21 | Nesih/siyah , kırmızı | 19.5x 15 | 1133/ 1720 |
| Bu nüsha Yunus bin Yusuf tarafında istinsah edilmiştir | | | | | | |
| 3 | 12237 Şerh | 92 | 11 | Nesih/ siyah, kırmızı | 21x 16 | 1229/ 1814 |
| Bu nüshanın ilk sayfasında muhtelif mühürler bulunmaktadır. En eski tarihli mühürde ise "Hüseyin'nün minnî ve ena min el- Huseynin" ibaresi yer almaktadır. | | | | | | |
| 4 | 1728/ 1 Şerh | 106 | 16 | Nesih/siyah , kırmızı | 21.5x15 | - |
| 5 | 2587/1 Şerh | 118 | 10 | Nesih/siyah , kırmızı | 20x13.5 | 1312/1894 |
| Bu nüshanın sonunda, Hüseyin b. Molla Hasan b. Ali b. Yahya adlı bir kişiye ait olduğu bildirilmiştir. | | | | | | |

| | | | | | | |
|---------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|----------|-----------------------|---------------------------------------------|---------------|-----------|
| 6 | 12162 Şerh İki bölüm | 46 20 | 11 28 iki sütun | Talik/ siyah Talik/ siyah, Kırmızı | 20.5x 14.5 | - |
| 7 | 11832 Şerh | 306 | 19 | Nesih / siyah | 20x14.5 | 1260/1844 |
| Bu nüsha Bahriyeden Mehmet Hattab tarafından Ahmet Cevdet Paşa için yazılmıştır | | | | | | |
| 8 | 12344/2 Şerh | 144 | 16-24 | Nesih/ siyah, kırmızı | 21.5x15 | - |
| 9 | 1771 Şerh | 64 | 15 | Nesih/ siyah, kırmızı | 21.5x13.5 | - |
| 10 | 2026 Şerh | 422 | 13-17 | Rika / siyah, kırmızı | 20x14.5 | - |

Tuhfe-i Şâhidî'nin tercümesinin 1778 numaralı nüshasında, Abdülkadir b. Ömer el-Bağdadî ve daha sonra el-Mısırî (1620- 1682) diye tanınan bir dilciye ait olduğu anlatılmaktadır. Nüshanın ilk sayfasında 1078 (1667) yılında tercüme edildiği bildirilmekte ve Tuhfe-i Şâhidî'nin 920 (1514) yılında yazılmış olduğu tarih düşülen bir mısra ile tespit edilmektedir.

Tuhfe-i Şâhidî'nin şerh nüshaları ise değişik biçimlerde dir. Kimler tarafından yapıldığı bildirilmemiştir. Bu şerhlerin Türkiye nüshalarının bir kısmı üzerine geniş çalışmalar yapılmış⁸ ve kitaplaştırılmıştır⁹.

3- Tuhfe-i Fedâî (Arapça – Türkçe sözlük):

⁸Hasan Ekici (2017), "Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu", Külliyyat, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 19-36.

⁹Yusuf Özaslan (1999), *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Asıl adı Mehmet olup Fedâî mahlasıyla meşhur olan yazarın doğum tarihi bilinmemektedir. Antep'te belli bir süre yaşadıkdan sonra Trablusşam'a gitmiş ve orada yerleşmiştir. Trablusşam Mevlevîhânesi'nin postnişinliğini yapmıştır. Recep 1065(1654)orada vefat etmiştir. Eser şu mısralarla başlamaktadır:

*Gerçi nâmım Muhammed idi benim
Mahlasımdır (Fedâî) şîir fennim
Lâik olmuştu mevlidim (Antep)
Olmuştum o şehirde bi-tâp
Hazreti (Şâhidî) çün ol merhum
Bir lügat eylemiş güzel manzum
Hoş kalmış o nüsha-ı tabir
Farisi-i Türkçe eder tefsir
Eylemiş çün kitabın itmamın
Tuhfe-i Şâhidîkomuş nâmın
Ben dahi bu kitabı çünkü dedim
Adına Tuhfe-iFedâî dedim.*

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere, Fedâî öncelikle kendini tanıtmaktadır. Antep'te dünyaya geldiğini ve Fedâî mahlasıyla tanındığını bildirmektedir. Ayrıca Şâhidî'ye işaret ederek, onun Farsça kelimelerin Türkçe anlamlarını açıklayan manzum eserinden etkilendiğini açık bir biçimde ifade etmektedir. Şâhidî eserinin adına Tuhfe-i Şâhidî dediği için, onun izinden giderek kendi yazmış olduğu eserine Tuhfe-i Fedâî adını verdiğini söylemektedir.

Anadili Arapça olan çocuklar için 1635'te kaleme alınan Tuhfe-i Fedâî, sözlük kısmını oluşturan 15 kıta ve sonda yer alan alfabetik sıraya göre 17 bölümden oluşmaktadır. Türkiye'de eserin bazı nüshaları üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır¹⁰

¹⁰ Halil İbrahim Yakar (2007), "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i FedâîFedâîFedâî", *Turkish Studies*, C. 2/4, s. 1015-1025.

Muhsin Hasan Ali bu eserin Hüsamettin Mehmet Fedâî tarafından yazıldığını ve yanlış olarak Tuhfe-i Hüsamî olduğunu söylemektedir¹¹.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere eserde mesnevi tarzında yazılan mısralarda kimi zaman Arapça kelimelerin Türkçe, kimi zaman Türkçe kelimelerin Arapça karşılığı verilmektedir.

*Sevinmektir ferah amma yerinmek hem tabassürdür
Tevazu oldu açaklık büyüklük hem tekebbürdür*

Ayrıca

*Oruç sıyâm, bayram îd, yakın kârip uzak baîd
Devletsîze derler şakî, devletliye derler saîd*

Eser şu mısralarla sona ermektedir:

*Bu mısra'm harfin say seraya
Koydun debrde Fedâî Tuhfe-i 'âlâ*

Fedâî eserini 1044 (1635M) yılının Recep ayında tamamladığını şu beyitle bildirmektedir:

*Çîl u çar bazar-ı hicrette
Recep ayında kutlu saatte*

Eserin, Irak Elyazmaları Evi'nde 44846 numarada kayıtlı bulunan tek nüshası, nesih hattıyla siyah mürekkeple yazılmıştır. 58 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Müstensih isminin belirtilmediği bu nüsha, 1179 (1756) yılında yazılmıştır. Eserin Türkiye'de iki nüshası üzerine yapılan bir çalışmadan¹²anladığımız kadarıyla Irak nüshası Türkiye'de araştırmaya konu olan yazmalardan epey farklıdır.

4- Tuhfetü'l Mülûk (Arapça-Türkçe sözlük):

Bu eser az önce sözünü ettiğimiz Tuhfe-i Şâhidî hakkında yapılan bir açıklama veya şerhten oluşmaktadır. Eser, Abdurrahmân b. AbdullahKuddûsî

¹¹Muhsin Hasan Ali (2017), *el-Mahtûtâtü'l-Lüğaviyye el-Mektûbe bi'l-Lüğati't-Türkiyye fî Dâri'l-Mahtûtâti'l-İrâkiyye (Irak El-Yazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Elyazmaları)*, es-Sima Matbaası, Bağdat.

¹² Halil İbrahim Yakar(2007) a.g.e

tarafından 1652 yılında kaleme alınmıştır. Yazar hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Osmanlı Müellifleri*'nde "Kuddûsî Abdurrahman Efendi (Abdullah Efendizâde) başlığıyla: "Manisa'da doğduğu ve 1080'de yine Manisa'da vefat ettiği, başlıca "Ta'likat 'alâ Tefsîri-l Kadî ile Tuhfetü'l Mülük adlı eserleriyle birlikte basılmamış şiirleri olduğu bildirilmektedir"¹³.

Eserin Irak nüshası "sipahi bi-kıyâs ve şükr-i bi-mikyâs evvel Huda-yı Halik cin ve nas olsun ki" cümlesiyle başlamakta ve "dahi hesabi mezkûr üzere bu mısraın hurûfunun adedinin mecmu'u 921'dir, fe'li yuhfaz/ ezber edilsin" cümlesiyle bitmektedir. Yazar bu kelimelerle Tuhfe-i Şâhidî eserinin yazılışına tarih düşürmüştür. Fakat yanlış bir tarih tespit etmiştir. Çünkü Tuhfe-i Şâhidî az önce belirttiğimiz gibi, 921'de (1515) değil, 920'de (1514) yazılmıştır. Talik hattıyla kaleme alınmış olan 3219/2 numaralı bu nüshada siyahve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı sayfaların kenarına kimi terim ve sözcüklerin anlamına açıklamalar eklenmiştir. 105 sayfadan oluşmakta, her sayfada 23 ile 27 satır bulunmaktadır. 22 x 16.5 cm boyutundadır. Nüshanın son cümlelerinde yazılış tarihi 1161 (1748) olarak gösterilmektedir.

Tuhfetü'l Mülük, Tuhfe-i Şâhidî'nin 60 civarında yapılan şerhlerinden biridir. Türkiye'de 26 nüshası tespit edilmiştir¹⁴. Bir kısmı hakkında bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Oysa bu Irak nüshasına hiçbir çalışmada işaret edilmemiştir.

Eserde Tuhfe-i Şâhidî'nin şerhi özel bir metoda göre yapılmıştır. Önceden açıklanmak istenen beyit yazılmış, ardından beyitte geçen kelimeler sırasıyla açıklanmıştır. Bu kelimelerin belli olması için üstleri çizilmiştir. Açıklanması yapılan kelimeler fiil ise anlamları verilmiş, gerek duyulduğunda Arapça karşılıkları da gösterilmiştir. İsim ya da çekimli fiil ise nasıl çekime girdiği anlatılmıştır. Dil öğretimi açısından yeri geldikçe gramer kuralıyla ilgili bilgi ve örnekler de verilmiştir. Şerhler sırasında, gerek duyulduğu zaman ayet, hadis, Arapça söz grupları, cümleler, beyitler ile Farsça söz grupları, cümleler, beyitler de eklenmiştir. Bu bakımdan, Tuhfetü'l Mülük, içerisinde barındırdığı

¹³Bursalı Mehmet Tahir (1914), *Osmanlı Müellifleri*, s.146-176

¹⁴ Şeyma Nur Zararsız (2017), "Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi "Tuhfetü'l – Mülük" *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, s. 161.

kelime sayısı, gramer öğretimi, aruz eğitimi, kıymetli alıntuları ve nasihat veren deyişleriyle eğitici bir metin niteliğindedir. Tuhfe-i Şâhidî için yapılan şerhlerin güzel örneklerinden biridir¹⁵.

5- Tuhfetü'l Hâdî(Farsça – Arapça-Türkçe sözlük):

Bu eser Mehmet bin Hacı İlyas tarafından yazılmıştır. Başlangıcında birkaç sayfa eksik olan eserin ilk okunan satırlarında" öğrencilere, oğlan ve kızcıklara, bir az Arapça öğretmek amacıyla" kaleme alınmış olduğu bildirilmektedir. 10 bölüm ve dört fasıldan oluşan nüshada siyah mürekkep ile yazılan Farsça kelimelerin üstünde Türkçe anlamları kırmızı renkli mürekkep ile gösterilmiştir. Irak El yazmalar Ev'inde 28561/ 1 numarada kayıtlı bulunan nüsha 41 sayfadan ibaret olup, 22x14.5 boyutundadır. Her sayfasında 14 satır bulunmaktadır. Yazarı hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimiz bu eserin elimizdeki nüshasının kimin tarafından istinsah edildiği hakkında da bilgi verilmemiştir.

Bazı kaynaklarda eserin Firdevsî tarafından yazıldığı ileri sürülerek, Hakayık-nâme Hadîkatü'l Hakâyık ve Hakîkatnâme adlarıyla da bilindiği söylenmektedir¹⁶. Ancak Firdevsî'nin aynı ad altında böyle bir eseri varsa, burada sözünü ettiğimiz eserden farklı olduğunu düşünüyoruz.

6- Tuhfe-i Vehbi (Farsça-Türkçe sözlük):

Vehbi mahlasıyla tanınan ve yaygın adı Sünbülzâde olan Mehmet b. Reşit el-Kâdiel-Mar'âşî (Maraşlı)el-İstanbulî (İstanbulllu) tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 5 nüsha bulunmaktadır. Nüshaların özelliklere aşağıdaki gibidir:

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Hat ve rengi | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H/M |
|------|----------------|--------------|--------------|--------------|------------|---------------------|
|------|----------------|--------------|--------------|--------------|------------|---------------------|

¹⁵Şeyma Nur Zararsız (2017), a.g.e

¹⁶Himmet Büke (2015), "Firdevsî-Rum-î: Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, s. 481-501.

| | | | | | | |
|---|-------|-----|----|-----------------------|---------|-----------|
| 1 | 710/1 | 75 | 13 | Nesih, siyah, kırmızı | 22x15 | - |
| 2 | 43461 | 90 | 20 | Nesih, siyah, kırmızı | 21.5x16 | - |
| 3 | 12152 | 114 | 15 | Nesih, siyah, kırmızı | 24x16.5 | 1279/1762 |
| 4 | 40553 | 126 | 13 | Nesih, siyah, kırmızı | 23X16 | 1242/1826 |
| 5 | 12174 | 108 | 15 | Nesih, siyah, kırmızı | 19X12 | - |

Tabloda istinsah tarihleri verilen 3. Nüshayı en-Nûrî Derviş Hasan, Mehmet Rauf el-Hulusi b. Derviş Çelebi Çorbacızâde için istinsah etmiş, 4. nüshayı ise Ali el-'Attar, ismi belirtilmeyen birisi için istinsah etmiştir. Eserin baş kısımları eksiksiz olan nüshalarının ilk mısraları şöyledir:

Hamd-ı bi-hadd ol kerim fermaya

Ki onun nimetidir bi-gaye

Kıldı ez-cümle o ballâk-ı kerim

Hazret-i âdeme esma-ı talim

Umarım ki, olacak rûz-ı ceza

Olurlar Vehbi zâra şüfe'a

Yazayım bir lügat-i manzûme

Yadigâr ola ber mahduma

Nam u ismi ola dünyada

Tuhfe-i Vehbi Sünbülzâde

Bu nüshalardan 710/1 numaralı nüshada Sünbülzade'nin İran'da bulunduğunu, orada birçok bölgeyi, kenti gezdiğini, oradan Irak'a geçtiğini, Irak'ta bir nice şairle görüştüğü ve buralardan birkaç dili ayrıntılarıyla öğrendiğini, dolayısıyla bir dil kitabı yazmaya karar verdiği bildirilmektedir. Ayrıca, kendisine göre, her edebiyatçı için kendi dilinden başka, birkaç dil öğrenmenin çok önemli olduğunun vurgusu yapılmaktadır.

Sünbülzade Vehbi Tuhfe'sinin sonunda şu kıtayıla eseri için tarih düşürmüştür. Ve bu tarihin 1197 (1783) olduğunu tespit etmiştir:

Zihî manzume kim peyveste-i hüsn-i nîzam oldu

Veziir-i a'zamın nam-ı şerifîyle be-nam oldu

Götürdüm sünbülüstan-i hünerinden berg-i sebzimdir

Gül ü sünbül gibi pîraye-i fark-ı enâm oldu

Kâriham kuvvetinden belsem asla iftihar etmem

Mücerret lüft-i hakkeyle peziirâ-yı hitam oldu

Okunduğça dua-yı bayra mazhar olmadır maksut

Bu matlap bende-i na-kama aksayı meram oldu

Hezâren şükür edip hakke dedim tamam tarihin

Be-Hamdullah bu zîbâTuhfe-i Vehbi tamam oldu.

بحمد الله بو زيبا تحفه وهبى تمام الولدي

1197 (1783)

İslam Ansiklopedisinde de eserin tıpkı 1197'de (1783) yazıldığı bildirilmekte ve eser hakkında şubilgilere yer verilmektedir:

Sünbülzade tarafından öğrencileri olan Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın iki oğlu için kaleme alınmış, değişik vezinlerde elli sekiz kıtadan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eser, önceki sözlüklerde bulunmayan Farsça kelime ve ifadelere yer vermesi dolayısıyla çok tutulmuş, medreselerde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müellif henüz hayatta iken 1213 (1798) yılında İstanbul'da basılan eserin bazı şerhleri yapılmıştır. Türkiye'de otuza yakın baskısı bulunan eser, ayrıca etraflıca araştırılmış ve metniyle birlikte kitap halinde yayımlanmıştır¹⁷

¹⁷Selim Sırrı Kuru (2010), "Sünbülzâde Vehbî", *DİA*, C. 38, s. 140-141; Atabey Kılıç (2007), "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)", *Turkish Studies*, C. 2/2, s. 410-475.

Tuhfe-i Şâhidî'den sonra döneminde en fazla rağbet gören Tuhfe-i Vehbî'nin yazarı, 1809'da İstanbul'da vefat etmiştir. Sümbülzâde'nin 1799'da yazdığı ve Sultan III. Selim'e ithaf ettiği Nuhbe-i Vehbî adında Arapça-Türkçe manzum diğer bir sözlüğü daha vardır.

7- Nuhbe-i Vehbî: (Arapça- Türkçe sözlük):

Yukarıdaki paragrafta da ifade edildiği üzere bu eser III. Selim'e sunulan Tuhfe-i Vehbî'den sonra 1799'da, Sümbülzade'in yazmış olduğu Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Tuhfe'den daha büyüktür. Tuhfe'de olduğu gibi az bilinen sözcükleri içermektedir. Nuhbe'nin Osmanlıca ilk baskısı müellifi henüz hayattayken yapılmıştır. Sonradan birçok defa yeniden basılmıştır. Yazıldığı günden itibaren Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar okullarda Arapça ve Farsça dilleri öğreniminde kullanılan bu eser, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından yeni harflerin kabul edildiği tarihe kadar müfredatta yer edinmeye devam etmiştir. Bu yüzden Türkiye'de el yazma kütüphanelerinde onlarca nüshaları vardır. Oysa bizim Irak Elyazmaları Evi'nde 4097 numarada kayda alınmış tek bir nüshası bulunmaktadır. Ancak 148 sayfadan oluşan bu nüshanın ilk sayfaları eksik olduğu için baş tarafından ilk satırlarına vakıf olamıyoruz. Başlangıcı eksik olan bu nüsha şu mısralarla sona ermektedir:

Hayriye makbul tut ceber gibi tarihini

Nuhbe-i Vehbi Efendi ham dola oldu tamam

Irak Elyazmaları Evi'nde mahfuz olan bu Nuhbe nüshası Molla Abdülaziz tarafından 1303 (1885) yılında istinsah edilmiştir. 22x 13.5 cm boyutunda olan bu nüsha siyah, kırmızı ve mavi mürekkepler kullanılarak nesih hattıyla yazılmıştır.

Bir araştırmaya göre Tuhfe-i Vehbî'nin, bu alandaki diğer eserlerden bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, müellifin İran'da iken belirlediği bazı kelimelere Osmanlıcada kullanılan lügatlerdeki anlamlarından farklı anlamlar vermesidir:

Peder baba; püser, ferzend oğul'dur hem ana mader

Karındaş'dır birader dader ü hemşir'dir haber

Beyti buna bir örnektir¹⁸

8- Kamus-ı Ahterî (Arapça –Türkçe sözlük):

Ahterî mahlasıyla tanınan Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin Ahmet Karahisârî tarafından yazılan bu eser, "Ahterî Lügati, Lügat-i Ahterî, Ahterî-i Kebîr" gibi adlarla da anılmaktadır. Döneminin Arapça-Türkçe sözlüklerinin önemli olanlarından biridir. Yazarı hakkında kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece Kütahya'da müderrislik yaptığı ve orada öldüğü bilinmektedir. Arap dili ve edebiyatından başka biyografi ve fıkıh alanlarında da eserleri vardır¹⁹.

Es-Sihâhh, ed-Düstûr, el-Mücmel fil Lüga, el-Belâğa fı Usul El- Lüga gibi Arapça sözlüklerden yararlanarak 952(1545) yılında tamamladığı eserinde yazar, yaklaşık 40.000 kelimeye yer vermiştir. Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıda özellikleriyle gösterdiğimiz nüshaları bulunmaktadır:

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H/M | Müstensihin adı |
|------|----------------|--------------|--------------|------------|---------------------|-----------------------|
| 1 | 1621 | 672 | 27 | 28x18.5 | 1094/1683 | - |
| 2 | 1115 | 750 | 21 | 29.5x17.5 | 1126/1713 | Mehmed b. Hac Kırt |
| 3 | 827 | 635 | 27 | 30x19 | 1145/1732 | Ali b. Mustafa Girîdî |
| 4 | 36433 | 532 | 23 | 31x21 | 1256/1840 | - |
| 5 | 15103 | 834 | 29 | 30x19 | 1286/1869 | Mustafa b. Ahmed |

¹⁸ Yakup Civelek (2000), "Sünbülzâde Vehbî ve 'Nuhbe-i Vehbî adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Dergisi*, S.1, s. 275 – 297.

¹⁹Gülbahar Uğur (2019), *Türkçenin Tarihi Sözlükleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt.

| | | | | | | |
|---|-------|------|----|-------|---|---|
| 6 | 37078 | 1014 | 21 | 20x15 | - | - |
| 7 | 9786 | 754 | 25 | 27x17 | - | - |

Muhsin Hasan Ali'nin tespitine göre, Genel Avukat Müdürlüğü'nde eserin 5 ayrı nüshası daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Bağdat valisi Davut Paşa'ya ait olan nüshadır. 1097(1685) yılında istinsah edilmiştir²⁰.

Eser, yukarıda sözünü ettiğimiz sözlükler gibi manzum değildir. Arapça-Türkçe diğer sözlüklerden daha fazla tutulmasından dolayı, bir ara “kebîr” (büyük) özelliğiyle anılmıştır. Bu durum bazı yazarlarda, Ahterî'nin bir de “sagîr” (küçük) ve “evsat” (orta) boylarının mevcut olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Fakat eldeki yazma nüshalar arasında hiçbir fark bulunmaması ve ayrıca değişik baskıların daima aynı hacimde yapılmış olması bu görüşü çürütmekte ve bunun “kebîr” özelliğinden kaynaklanan bir yanlış çağrışım olduğunu ortaya koymaktadır²¹. Eserin önemli özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Arapça kelimeler alfabetik olarak tertip edilmiş ve bunların Türkçede karşılıkları verilmekle birlikte Arapça eşanlamlıları da gösterilmiştir.
- 2- Çok kullanılan kelimeler seçilmiş, az kullanılanlar ihmal edilmiştir.
- 3- Kimi kelimelerin daha iyi anlaşılması için Arapça örnek cümlelerle pekiştirilmiştir.
- 4- Türkçe karşılıklar verilirken bunların elden geldiği kadar öz Türkçe olmasına dikkat edilmiştir.

Pek çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları bulunan Ahterî-i Kebîr'in, 1242 (1826) yılından beri İstanbul ve Mısır başta olmak üzere Osmanlı

²⁰Muhsin Hasan Ali (2017), *el-Mabütâtü'l-Lügaviyye el-Mektûbe bi'l-Lügati't-Türkîyye fî Dâri'l-Mabütâtü'l-İrâkîyye (Irak El-Yazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile İlgili Ehyazmaları)*, es-Sima Matbaası, Bağdat, s. 77.

²¹Hulusi Kılıç (1989), “Ahterî”, DİA, C. 2, s. 184-185.

coğrafyasının birçok bölgesinde birkaç kez basılmıştır²². Son baskılarından biri de Türkiye Dil Kurumu tarafından yapılmıştır²³

9- Risale fi'l-Lüğa / Lügat-i Ferištezâde/ Ferišteoğlu Lügati(Arapça –Türkçe sözlük):

Lügat-i Ferištezâde, Arapça-Türkçe şeklinde düzenlenmiş manzum bir sözlüktür. Yazarı Abdüllatif İzzettin et-Tirevî'dir. Babasına nispetle İbn Melek lakabıyla anılmıştır. Vefat tarihi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Çoğunlukla bu tarihin 821 (1418) olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı eğitim müfredatında ders kitabı olarak okutulmak üzere kaleme aldığı pek çok eserinden biri de Lügat'ıdır. 795(1392) yılında yazılmıştır. Lügat-i Ferištezade'nin 1801 tarihli İstanbul baskısının önsözünde ,yazar, sözlüğüne özel bir isim vermemiş, sözlüğünü torunu Abdurrahman'a hatıra kalması için yazdığını söylemiştir. Dolayısıyla, Irak Elyazmaları Evi'nde olduğu gibi, birçok kütüphanede Risale fi'l Lüğa adıyla kaydedilmiştir. Türkiye kütüphanelerinde 66 nüshası tespit edilmiştir²⁴.

Sözlükte, Kur'an-ı Kerîm'de geçen 1528 Arapça kelime derlenmiş, bu kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserde Kur'an-ı Kerîm esas alındığı için bu sözlük, kimi kaynaklarda, "İlk Kur'an Sözlüğü" olarak tanınmaktadır. 20 kıtadan oluşan sözlük, toplamda 269 beyittir. Sözlüğün her kıtası aruzun farklı bir ölçüsüyle yazılmıştır. Sözlük 16. yüzyıl Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtması ve öz Türkçe kelimeleri barındırması yönüyle önemlidir. Ayrıca Arapça-Türkçe sözlüklerin en eski örneklerinden biri olmasından dolayı, daha sonra yazılan Arapça-Türkçe sözlüklere örnek olmuştur. Sözlüğün, yazarı belli olmayan birçok şerhi bulunmaktadır²⁵.

Irak nüshalarının özellikleri şu şekildedir:

²²İslam Ansiklopedisi, a.g. e.

²³Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak (2009) Ahterî Mustafa Efendi Ahterî-i Kebir. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

²⁴Gülbahar Uğur (2019) a.g.e.

²⁵Gülbahar Uğur. (2019) a.g.e.

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H./M. | müstensih adı |
|------|----------------|--------------|--------------|------------|-----------------------|----------------------|
| 1 | 6411 | 52 | 13 | 21x15 | 1126/1714 | - |
| 2 | 12154 | 56 | 11 | 19.5x14.5 | 1177/1763 | - |
| 3 | 9983 | 45 | 13 | 18.5x12 | 1198/1784 | Seyyid İbrahim |
| 4 | 12139 | 70 | 8 | 19.5x13 | 1238/1822 | Halep'ten alınmıştır |
| 5 | 12313 | 43 | 13 | 20x14.5 | 1260/1844 | - |
| 6 | 3458/1 | 89 | 7 | 21x15.5 | - | - |
| 7 | 34111 | 81 | 7 | 21x15.5 | - | - |

Bu nüshaların çoğunun manzum kısmında ilk kıtası şu mısrala başlamaktadır:

Hubz ekmek, kâbel öpmek, zeri' ekmek, kul gûlam

Halk yaratmak bârk yırtmak, ulukeşit bümmam

Eserin son mısraları şu şekildedir:

Ricl ayak, kâ'ib topuk, hafîferik, sık sâhin

Bu kitabı hıfz edip hayrıyla yâd et nâzımın

Devlet ü baht u saadetle ila yevmi'l keiyâm

Müstedam etsin seni Allahü Rabii'l âlemin

10- Lügat-i Ni'matullah (Farsça- Türkçe sözlük):

Bu eser, asıl adı Halil Sôfi olan ve Sofya'da doğan Ni'metu'llah bin Ahmed b. Mübarek Er-Rûmi'ye ait Farsça Türkçe bir sözlüktür. Yazar eserini döneminde bulunan pek çok Farsça sözlüklerden yararlanarak oluşturmuştur. Bu kaynaklar, Irak Elyazmaları Evi'nde 39134/1 numarada kayıtlı bulunan

nüshanın son sayfasında, Uknûm-ı Acem, Lügat-i Halîmî, Lügat-i Karahisârî, Vesîletü'l-Mekâsîd ve Sihâh-ül Acem olarak bildirilmektedir. Bu nüsha yazar tarafından Feble/ Keble (?) beldesinde 943 (1536) yılının Recep ayında "tesvid" edilen, yani kaleme alınan asıl nüshadan aktırılmıştır. Bu tarih diğer kaynaklarda gösterilen tarihlerden daha eskidir. Sözelimi Türk Dil Kurumu tarafından eser hakkında yapılan bir çalışmada Ni'metu'llah tarafından yazılan asıl nüshasının tarihi 947 (1541) Zilhicce olduğu söylenmektedir.²⁶

Ni'metu'llah, eserinin yazma sebebini "ansızın bu biçare, aciz kulun, yani Rumelili Ni'metullah Ahmed b. Kadı Mübarek'in gönlünden, belki bir kişinin işine yarar diye Farsça sözlüklerden kelimeler derleyip bu biçareden yadigâr kalacak bir kitap düzenlemek geçti." ifadeleriyle dile getirmiştir²⁷.

Türkiye'de onlarca nüshası yanında Türkiye dışında da pek çok nüshaları bulunmaktadır. Irak'ta bulunan 7 nüshasının fiziksel özellikleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir:

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H./M. | Müstensih |
|------|----------------|--------------|--------------|------------|-----------------------|------------------------------------------------|
| 1 | 39134/1 | 150 | 28 | 21x15 | 1087/1676 | Hasan b. Osman el-Bosnevî / Edirne ve İstanbul |
| 2 | 919 | 562 | 17 | 23x13 | 1093/1682 | - |
| 3 | 745 | 740 | 21 | 20x12 | 1095/1683 | Derviş Mehmed Şeyhi/ Kastamonu |

²⁶Adnan İnce (2015), *Ni'metu'llah Ahmed, Lügat-i Ni'metu'llah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

²⁷Adnan İnce (2015) a.g.e.

| | | | | | | |
|---|------|-----|----|-----------|-----------|----------------------------------|
| 4 | 9819 | 420 | 21 | 22x14 | 1168/1758 | Abdulgani İsmail Erzencanî |
| 5 | 4140 | 422 | 19 | 20.5x14.5 | 1265/1848 | Halit bin Molla Yunus |
| 6 | 2703 | 590 | 19 | 21x15.5 | - | - |
| 7 | 638 | 19 | 21 | 19x11.5 | - | - |

Yukarıda gösterdiğimiz nüshaların birçoğundan anlaşıldığına göre Lügat-i Ni'metullâh, Farsça bir giriş ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Giriş bölümünde yazar kendisi ve eseri hakkında bilgiler vermektedir. Fiillere ayırdığı birinci bölümde 1250'nin üstünde sözcüğün Türkçe karşılığı verilmiştir. İkinci bölümde Farsça dil ve imla kuralları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm ise Farsça isimlerle Türkçe karşılığına ayrılmıştır. Türkçe ve Farsçada kullanılan ortak kelimeler için "lügat-ı müştereke" kaydı düşürülmüştür. Sözlükte nadir kullanılan Farsça kelimelerin anlamları için ünlü şairlerden örnek beyitler gösterilmiştir.

Lügat-i Ni'metullâh daha sonra Fahrettin b. Yahya el-Musullî tarafından Muhtasar-ı Lügat-i Ni'metullâh adıyla kısaltılarak hazırlanmıştır. Bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde 3219/1 numaralı 138 sayfadan oluşan bir nüsha bulunmaktadır. Erzincan beldesinde Mehmed Ömer b. Ahmet tarafından 1164 (1750) tarihinde talik hattı kullanılarak istinsah edilmiştir.

11- Tuhfe-i Lâmi'î(Farsça- Türkçe sözlük):

Lâmi'î Çelebiadiyla tanınan Bursalı şair ve yazar Mahmut b. Osman tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 9707/3 numaralı bu nüsha hangi tarihte kimin tarafından istinsah edildiği belirtilmemiştir. Talik hattıyla yazılmış eserin her sayfasında 15 satır olmak üzere 14 sayfadan oluşmaktadır.

Lâmi'î Çelebi²⁸ (1473) yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'a hiç gitmediği halde eserleriyle İstanbul edebiyat ve tasavvuf çevrelerinde tanınan yazar, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu "Hüsni Dil" adlı bir eseri sayesinde kendisine maaş bağlanmış, hayatının geri kalan kısmını yalnız edebiyat çalışmalarıyla geçirmiştir. 40'ı aşkın manzum ve mensur eseri bulunan yazar 938 (1532) yılında, Bursa'da vefat etmiştir²⁸.

Tuhfe-i Lâmi'î'nin Irak nüshası şu mısralarla başlamaktadır:

Edelim evvel evvel bak adını yâd

Ki 'âlem oldu bir emriyle bünyâd

Ve şu mısralarla bitmektedir:

Bunu yazdım yadigâr olmak için

Okuyanlar bir dua kalmak için

Eserin sözlük kısmı, her biri on altı beyitten oluşan on kıtaya ayrılmıştır. Giriş ve sözlük kısmı toplam 175 beyitten meydana gelmektedir. Beyit sayısının azlığından dolayı sözlüğün daha çok küçük yaştaki çocuklar için yazıldığı söylenebilir. Sözlükte yaygın olarak kullanılan ve öğrenilmesinde yarar görülen, aralarında günlük hayatta kullanılan nesne adları, bitki, hayvan isimleri ve edebi mazmunlar da bulunan 575'ten fazla Farsça kelimenin Türkçe anlamı verilmiştir.

12- Lügat-i Nevâî (Türkçe- Farsça Sözlük)

Bu eserde Ali Şir Nevâyî'nin divanlarından, özellikle de rubailerinden derlenmiş Çağatay Türkçesi kelimelere yer verilmektedir. Sözlüğe alınan Türkçe kelimeler Farsça olarak açıklanmış ve örnekleri Türkçe olarak verilmiştir. Türkiye'de pek çok nüshaları yanında²⁹ bir nüshası Saint Petersburg İmparatorluk kütüphanesinde bulunmaktadır³⁰. Bir diğeri Irak Elyazmaları

²⁸ İbrahim İmran Öztahtalı (2004), *Lami'i Çelebi ve Lügat-ı Manzumu (Tuhfe-i Lami'i)*, Gaye Kitabevi, Bursa,.

²⁹ Abuşka Lugaatı için bakınız, Osman Fikri Sertkaya (1988), "Abuşka Lugaatı", DİA, C. 1, s. 312-314.

³⁰ Yusuf Öz (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Evi'nde 4316/2 numarayla kayda alınan nüshadır. Talik hattıyla yazılı bu nüsha 60 sayfadan oluşmaktadır. 1281 H./ 1864 M. yılında kimliği belirtilmeyen bir kişi tarafından istinsah edilmiştir.

Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserleri anlamak için Hindistan ve İran'da Çağatay Türkçesinden Farsçaya, diğer bölgelerde ise Çağatay Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne bazı sözlükler kaleme alınmıştır. **Lügât-i Nevâyî'** bunlardan biridir. Yaklaşık 2250 kelime içermektedir. İlk maddesi "abuşka" olduğu için Abuşka Lügati olarak da bilinir. Hangi tarihte ve kimin tarafından tertip edildiği kesin olarak bilinmemektedir.

13- Mu'cem Lügâvi (Arapça-Türkçe – Farsça Sözlükler)

Irak Elyazmaları Evi'nde bu ad altında kayda geçen eserlerin sayısı ve özellikleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir:

| Sıra | Nüsha Numarası | Dil | Sayfa sayısı | Satır sayısı | İstinsah tarihi H./M. | Müstensih |
|------|----------------|----------------------|--------------|--------------|-----------------------|-------------------|
| 1 | 34098 | Arapça-Türkçe | 350 | 7 | 976/1567 | Hüseyin b. Ferhad |
| 2 | 32644 | Arapça-Türkçe | 352 | 8 | 1063/1652 | - |
| 3 | 30955 | Arapça-Türkçe | 244 | 9 | 1234/1819 | - |
| 4 | 6259 | Arapça-Türkçe | 268 | 9 | - | - |
| 5 | 6443 | Türkçe-Arapça-Farsça | 208 | 33 | 1153/1740 | - |
| 6 | 43510 | Arapça-Türkçe | 76 | 25 | - | - |

| | | | | | | |
|----|---------|-------------------|------------------|----|---------------|-------------------------------------|
| 7 | 9902 | Farsça- Türkçe | 208 | 33 | 1153/ 1740 | Sahibi: Mir Süleyman Vecdi |
| 8 | 12216 | Farsça- Türkçe | İki bölüm:200 | 19 | - | - |
| 9 | 38258/1 | Farsça- Türkçe | 32 | 11 | 1288/1871 | Vakıf: el- Hôyî ailesi adına |
| 10 | 28561/1 | Farsça- Türkçe | 42 | 7 | - | - |

Kimler tarafından yazılmış olduğu belirtilmeyen bu nüshaların bir kısmında Arapça, Farsça kelimelerin altında veya karşısında Türkçe anlamları verilmektedir. Eserler değişik Arapça sözlüklere dayanılarak yazıldığı da yer yer bildirilmektedir. Bazı nüshalarda Es'adî, Firdevsî, Şirazi gibi şairlerden şiir örnekler içermektedir.

14- Mu'cemü Meâniyyi'l-Kelimât (Arapça- Türkçe/ Farsça- Türkçe Sözlük):

Yukarıda sözünü ettiğimiz "Mu'cem Lügavî"ler gibi bu eserlerin de kimin tarafından yazıldığı hakkında mevcut nüshaların hiç birinde bilgi yoktur. Bu ad altında Irak Elyazmaları Evi'nde üç nüsha bulunmaktadır:

Birinci nüsha: bu nüshada Arapça aşağıda gösterilen kelimelerin anlamını vermekle başlamaktadır:

İnkıyâd إنقياد: uyunmak-uymak / U'but ابط:koltuk / Uht أخت: kız kardeş / Eh'vel أحول: şaşılı / E'kât أعقد: peltek

Her sayfasında 9 satır olmak üzere 34 sayfadan oluşan bu nüsha 3458/2 numara ile kayıtlıdır.

İkinci nüsha: 3458/3 numarada kayıtlı olan bu nüsha, her sayfasında 8 satır olmak üzere 88 sayfadan oluşmaktadır. Nüshanın son beytinde kim olduğunu tespit edemediğimiz Ali Çelebi adında biri tarafından olduğu görülmektedir.

Temmet tamam oldu temennâsı

Gerektir kâtibe niyazî bahası

Üçüncü Nüsha: bu nüsha aşağıdaki Farsça kelimelerin Türkçe anlamları verilerek başlamaktadır:

Dil-aviz: dilber / **şikâf:** yarık / **rüsta-hiz:** yevm-i kıyâme / **veziden:** esmek / **mal:** sürmek

Eser bir kaç bölümden oluşmaktadır. Her bölümü bir dil kaynağından alınarak yazıldığı söylenmektedir. 32 sayfadan oluşan 45741/2 numarada kayıtlı bu nüshanın Mustafa b. Mahmut tarafından istinsah edildiği son sayfasında bildirilmektedir. .

15- Miftâhü'l-Lüga (Farsça-Türkçe)

Kaynaklarda Şeyh Mahmut b. İbrahim Edhem veya Mahmut b. Edhem olarak geçen bir yazara ait bu eserden Irak El yazmalar Evi'nde tek bir nüsha bulunmakta olup 13046 numarada kayıtlıdır. Her sayfasında 19 satır bulunan ve 116 sayfadan ibaret olan bu nüsha 1155(1743) yılında Ali b. Mehmed b. Ali b. Mehmed tarafından talik hattıyla istinsah edilmiştir.

Eserin yazarı Amasya'da doğmuştur. Bu eseri 897 (1492) yılında (bazı yanaklara göre 895/1490'de) II. Beyazıt için kaleme almıştır. Giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Girişte Farsça grameri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Birinci bölümde mastarlar ve bunların kökleri, ikinci bölümde Farsça, Arapça isim ve edatların karşılığı eski Anadolu Türkçesi ile verilmektedir. Eserin Türkiye nüshası üzerine bir yüksek lisans çalışması

yapılmıştır³¹. Yazarın ayrıca Gülşen-i İnşa adında diğer bir eseri daha vardır. Bu eserde mektup yazma kuralları, temelleri öğretilmektedir³².

16- Menâzımü'l-Cevâhir: (Arapça- Farsça- Türkçe Sözlük):

Mustafa Hâkî' Tîrevî El-Üsküdârî'ye ait bu eserin 12155 numaralı Irak Elyazmaları Evi'nde bulunan tek nüshası 18 sayfadan oluşmaktadır. Üç dilde mülemma' şeklinde yazılan şu beyitlerle başlamaktadır:

الحمد لله الذي جعل الناس مكرما
بالنطق والدراية واللب والذكرا
منت خدا يراکه بکر ويست مردمي
مهتر يهوش و دانش وكفتار وزير كي
شكر وسباس او تكري يه انساني بکله دي
زير کلکيه سوز وبيلکو عقل ايله دخي

Son beyit ise şöyledir:

Sorulursa senden eğer Hâkî'ya

De bin kırk iki'de tamam eyledin

Bu beyitten anlaşıldığı üzere eser 1042 H. (1632-33) yazılmıştır. Eserin, Irak El yazmalar Evi'nde bulunan o tek nüshası, son sayfalarında belirtildiğine göre, Ahmet Nazif b. Mehmed Tahir tarafından 1234 (1819) tarihinde istinsah edilmiştir.

Yazarın doğumu, ölümü, yaşantısı, eğitimi ve eserleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aslen Tîrelidir. Sonradan Üsküdar'a yerleşmiştir. Bu nedenle hem Hâkî hem de El-Üsküdârî olarak bilinmektedir. Eserin üç dilde (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum bir sözlük olmasından dolayı, yazarının bu üç dili incelikleriyle bilen bir bilgin ve şair olduğu anlaşılmaktadır.

³¹Huriye Kaya (1996), *Şeyb Mahmud b. İbrahim Edbem, Miştâhü'l-Lüğa (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³²Gültekin, Hasan (2007), *Türk Edebiyatında İnşa: Tarihi Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Eserde, dil öğrenmeye yeni başlayanların kolay ezberlemesi için pek çok eşesli sözcüklere yer verilmiştir. Eserde, manzum-mensur bir giriş, “kıta” başlığı altında 29 manzume ve bir hatime yer almaktadır. Türkiye kütüphanelerinde 9 yazma nüshasının ve bu nüshalardan dört tanesinin karşılaştırılmasıyla bir çalışma yapılmış olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz³³.

17- Mirkâtü'l Lüğa: (Arapça – Türkçe Sözlük)

Mirkâtü'l-Lüğa, Arapça-Türkçe şeklinde düzenlenmiş bir sözlüktür. Yazarı, değişik kaynaklardan öğrendiğimize göre Abdullah Kesteli'dir³⁴. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 11143 numarada kayıtlı olan bu nüsha, her sayfasında 10 satır olmak üzere 420 sayfadan oluşmaktadır. Kimi sayfaları eksik olduğu görülmekte olup talik hattıyla siyahve kırmızı mürekkep yazılmıştır. Kim tarafından istinsah edildiği belirtilmediği gibi, üzerinde her hangi bir tarih de bulunmamaktadır. Yaklaşık 30.000 kelimedden oluşmaktadır. Bu kelimeleri Cevheri'nin es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa adlı eseriyle, Fîrûzâbâdî'nin el-Kâmûsü'l-Muhî'tinden derlemiştir. Sözlüğün madde dizimi ve tertibi de bu sözlüklerde olduğu gibidir.

Eser 15. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtmaya ve Türkçe kullanımdan çıkmış kelimeler içermesi açısından önemli bir sözlüktür. Eserin Türkiye'deki yazma kütüphanelerinde pek nüshası tespit edildiği gibi Türkiye dışında da bulunan nüshaları az değildir³⁵. Eser ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmakla birlikte bu çalışma henüz kitaplaştırılmamıştır³⁶.

18- Lehcetü'l Lüğât (Arapça-Farsça-Türkçe sözlük)

³³Mustafa Arslan (2011), *Mustafa Hâkî El-Üsküdü'ri Menâzîmü'l-Cevâhir Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Genesis Yayınları, Ankara.

³⁴ Muhsin Hasan Ali, Irak El-yazmaları Evi'nde Türkçe Dil Yazmaları kitabında eserin Çelebi olarak tanınan Lütfullah Bin Abi Yusuf adlı bir yazara ait olduğunu ve Musarrihatü'l Esmâ adıyla da bilindiğini söylemektedir. Oysa Musarrihatü'l Esmâ Arapça Türkçe isimler sözlüğüdür. Lütfullah b. Ebû Yusuf el-Halimi tarafından yazılmıştır. Bkz. Mustafa Erkan (1997), “Halîmî, Mustafa”, *DİA*, C. 15, s. 341-343.

³⁵ Gülbahar Uğur (2019) e.g.e.

³⁶ Abdul Ghaffar (1983), *Mirkatü'l-Lüğa*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tarafından yazılan bu eser Dîvânü Lugâti't-Türk gibi erken devirde yazılmış sözlüklerden sonra Türkçe kelimeleri esas alan ilk Türkçe sözlük olarak bilinmektedir.

3700 civarında Türkçe sözcüğü işleyerek Arapça, Farsça karşılıklarını vermiştir. 1732'de İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır. Ayrıca çok dilli, ansiklopedik ve etimolojik sözlük olma özelliği de vardır. 34110 numaralı Irak nüshası 296 sayfadan oluşmaktadır. Baş taraftan birkaç sayfası eksik olan nüsha 1167 (1753) yılında kimliği belirtilmeyen birisi tarafından istinsah edilmiştir. Yazar, "Türkçeleşmiş ve halk arasında kullanılan her kelime Türkçedir" düşüncesiyle hazırladığı eserde her kelimenin asıl biçimini vermekle kalmamış, eğer varsa galat-ı meşhurunu da belirtmiştir. Türkiye Türkçesi Sözlükleri projesi kapsamında, bu sözlük Türkiye'de yeni alfabeyle çevrilmiş ve 1999 yılında yayımlanmıştır³⁷.

19- Sübha-ı Sübyân (Arapça -Türkçe sözlük)

Eserin adından da anlaşıldığı üzere çocuklara (sübyânlara) okutulmak üzere yazılmış, Türkçe-Arapça şeklinde düzenlenmiş manzum bir sözlüktür. Yazarı, Ebü'l-Fadl Mehmed Ahmet Er-Rumi'dir. Hakkında kaynaklarda sadece Bosnalı olduğu bilgisi yer almakta, doğum ve ölüm tarihile şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sübha-i Sübyân'ın yazılış tarihiyle ilgili kaynaklarda ve sözlükte kesin bir bilgi yoktur. Irak Elyazmaları Evi'nde 11826/2 numaralı nüshasının son beyitlerinde hem eserin adı verilmiş hem de yazılış tarihi nazım-ı celi / *نظم جلي* / cümlesiyle düşürülmüştür. Bu tarih 933 (1526) yılına rastlamaktadır.

Hayırla şayet sebep yâd eyle

(Sübha-ı Sübyân) âna hem ad ola

Geldi bu mir'ât-ı dile müncelî

Tâ âna tarih ola (nazm-ı celi)

كلدي بو مرآت دله منجلی

³⁷Ahmet Kırkkılıç (1999), *Lehceü'l Lüğat* Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

تا آنا تاریخ اوله (نضم جلی)

Oysa bu tarih bazı kaynaklarda 1063 (1652-53) olarak gösterilmektedir³⁸.

Eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış birkaç bölümden oluşmaktadır. Sözlük bölümü 48 kıtada 420 beyit içermektedir. Her kıtada 50 ile 100 kelimenin manası verilmektedir. Kelimeler, Kuran-ı Kerim'i ezberlemek isteyen bir çocuğun ya da öğrenime yeni başlayan birinin karşılaşılabileceği kelimelerden seçilmiştir. Eserin 56 sayfadan oluşan ikinci bir nüshası yine Irak Elyazmaları Evi'nde 18523 numarayla kayda alınmıştır. Bu nüshanın kim tarafından istinsah edildiği bilinmese de, birinci nüshanın son sayfasında Yusuf Huri Abbudel-Halebî tarafından yazılarak oğlu Mihail'e 1220 (1805) tarihinde hediye edildiği tespit edilmiştir.

20- Bahrü'l Garâib/Lügat-i Hâlimî(Farsça-Türkçe sözlük):

Bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde aşağıda kayıt numaralarıyla özelliklerini gösterdiğimiz iki nüsha bulunmaktadır.

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Satır sayısı | Boyut (cm) | İstinsah tarihi H./M. | Müstensih |
|------|----------------|--------------|--------------|------------|-----------------------|------------------------------------------------------------------|
| 1 | 1721 | 336 | 19 | 20.5x15.5 | 944/1537 | İbadullah Kivan b. Abdullah |
| 2 | 12372 | 222 | 17 | 20x14.5 | 1230/1815 | Nesir, vefat eden Mehmed adlı oğlunun hatırasına takdim etmiştir |

Birinci nüshanın Farsça kaleme alınan ön sözünde yazar eserinin adıyla telif nedenini açıklamakta ve eseri Sultan Bâyezid b. Mehmed Han döneminde yazdığını bildirmektedir. Bu nüsha "Hamd-i belîğ ve sena-yı bî-dirîğ bir Huda-

³⁸Gülbahar Uğur (2019) e.g.e.

yara Celle celâluhu... "cümlesiyle başlamaktadır. Oysa ikinci nüsha "Hamd ü sipas bî-hadd u cinas..." ile başlamaktadır. Eser iki bölümden, defterden oluşmaktadır. Birinci bölümde alfabetik olarak sıralanan Farsça kelimelerin Türkçe anlamları, bazı cümle ve şiir örnekleriyle verilmektedir. Sözlük "âb" kelimesiyle başlayıp "yehîden" (يهدن) kelimesiyle bitmektedir. İkinci bölüm ise Aruz ölçüleri, kafiye, beyan ve bediye dair bilgiler içermektedir.

Esrin, aslı Fars olduğu veya Farsçaya hâkimiyetinden dolayı İran'da uzun bir süre eğitim aldığı söylenen ve Hâlimî adıyla tanınan Lütfullah Hâlimî b. Ebû Yusuf tarafından 850 (1446) yılında yazıldığını öğrenmekteyiz. Bu yüzden Lügat-i Hâlimî olarak da bilinmektedir³⁹. Oysa diğer kaynaklara göre **Bahrü'l Garâib** ile **Lügat-i Hâlimî** birbirinden ayrı eserlerdir. Lügat-i Hâlimî, yazar tarafından daha önceden kaleme alınmış olan Bahrü'l-Garâib adlı manzum sözlüğün yazarının kendisine gelen istekler üzerine yaptığı şerhtir. Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır⁴⁰.

21- **Bahrü'l Maârif (Edebiyat Kitabı):**

Sürûrî şöhretiyle tanınan Muslihuddin Mustafa bin Şaban Gelibolulu tarafından yazılan bu eserden Irak Elyazmaları Evi'nde tek bir nüsha bulunmaktadır. 1222 numarada kayıtlı bulunan bu nüsha, her sayfasında 21 satır olmak üzere 226 sayfadan oluşmaktadır. Müstensihinadı bildirilmediği gibi, istinsah tarihi de belirtilmemiştir. Nüsha hamdeyle başlamakta ve girişte aşağıdaki mısralara yer verilmektedir:

*Hamdolsun ol Allah'a ki halk eyledi insanı
İnsanda dehan kaldı dehan içere zebanı*

Eser şu mısralar ile son bulmaktadır:

*Bu duaya her kim âmin derse sadık kalp ile
Canına olsun selametler muhassıl vessalam*

Eser bir giriş, üç bölüm ve bir hatimedden meydana gelmektedir. Makalelerde sırasıyla şiir ölçüleri, şiir sanatı ve edebi konular ele alınmaktadır.

³⁹Mustafa Erkan (1991), "Halîmî, Lütfullah", *DİA*, C. 4. s. 513-514.

⁴⁰ Adem Uzun (2013), *Lügat-i Halîmî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Hatimede ise şiirin yararından söz edilmektedir. Son sayfada eserin 956 (1549) yılında yazıldığı bildirilmektedir.

Eserin yazarı Sürûî 897(1492) yılında Gelibolu’da dünyaya gelmiştir. Birkaç eser yazmıştır. Bahrü'l-Maârif onun en meşhur eseridir. Türk edebiyatının ilk belâgat kitabı kabul edilir. Aruz, kafiye, şiir sanatı ve edebiyat terimlerini konu alan eser uzun süre rağbet görmüştür. Eserdeki bilgiler özellikle dönemin görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Türkiye’de çok sayıda nüshası bulunan eserden işaret ettiğimiz üzere Irak’ta tek nüsha bulunmaktadır. Eserin Türkiye nüshaları üzerine birkaç çalışma yapılmıştır⁴¹. Sürûî 969’da (1562) koleradan ölmüştür. Çok sayıda eser kaleme aldığı için Kanûnî Sultan Süleyman devrinin en ünlü ve en üretken yazarı olarak bilinir. Farsça, Arapça ve Türkçe pek çok şiirler kaleme almıştır⁴².

22- Kamuslar (İki veya Üç Dilde sözlükler):

Irak Elyazmaları Evi’ne bu ad ile kayda alınan üç eser vardır. Bunlar numaraları ve özellikleriyle aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Sözlüğün türü |
|------|----------------|--------------|-----------------------------------------------------|
| 1 | 12298/2 | 90 | 28 sayfa Farsça- Türkçe 62 sayfa Arapça – Türkçe |
| 2 | 44815 | 66 | Farsça- Türkçe |
| 3 | 6444 | 260 | Arapça – Türkçe |

Bu sözlüklerin hangi tarihlerde, nerede, kimler tarafından istinsah edildiğiyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sözlüklerde yer yer rakamların çevrisi, yer

⁴¹ H. İbrahim Okatan (1986), *Sürûî’nin Babru’l-Ma’ârifi: İnceleme ve Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

⁴² İsmail Güleç (2010), “Sürûî, Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, C. 38, s. 170-172.

yer mekân, kabile, memleket adlarına işaret edilmekte satır başı tanıtılmaya çalışılmaktadır.

23- Manzume fi'l-Lüga (İki veya Üç Dilde Sözlükler):

Türkçe Farsça, Türkçe Arapça veya Arapça, Farsça, Türkçe sözlük niteliğinde olan bu eserlerin yazarları veya müstensihleri ve istinsah edildiği tarihler hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir kısmı yukarıda gösterdiğimiz sözlüklerden derlenmiş, özellikle **Lügat-i Ferişt ezâde** eserinden alınmıştır. Bunların yukarıda Kamus olarak adlandırılan eserlerden farkı manzum şeklinde hazırlanmış olmalarıdır.

| Sıra | Nüsha Numarası | Sayfa sayısı | Sözlüğün türü |
|------|----------------|--------------|-----------------------|
| 1 | 26440 | 86 | Arapça -Türkçe |
| 2 | 36038 | 26 | Arapça-Farsça- Türkçe |
| 3 | 12256 | 71 | Farsça- Türkçe |

KAYNAKÇA

UZUN, Adem (2013),*Lügat-i Halimî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İNCE, Adnan (2015),*Lügat-i Ni'metu'llah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi (2005),*Tuhfe-i Şâhidî: Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (Farsça -Türkçe Manzum Sözlük)*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

KIRKKILIÇ, Ahmet (1999),*Lehçetü'l Lügat*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

KIRKKILIÇ Ahmet ve SANCAK Yusuf (2009),*Abterî-i Kebir*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KILIÇ, Atabey (2007),“Türkçe Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”,*Turkish Studies*, C.2/4, s.516- 548.

KILIÇ, Atabey (2007),“Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)”,*Turkish Studies*, C.2/2, s.410 – 475.

BURSALI, Mehmet Tahir (1915-1924),*Osmanlı Müellifleri*, İstanbul.

GHAFFAR, Abdul (1983), *Mirkatü'l-Luga*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

UĞUR Gülbahar (2019), *Türkçenin Tarihi Sözlükleri*, (Yüksek Lisans Tezi),Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt.

GÜLTEKİN, Hasan (2007), *Türk Edebiyatında İnşa: Tarîhî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

YAKAR, Halil İbrahim (2007),“Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî”,*Turkish Studies*, C. 2/4, s.1015-1025.

EKİCİ, Hasan (2017),“Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe’si ve Şerh Metodu”,*Külliyât, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.19-36.

BÜKE, Himmet (2015),“Fırdevsî-Rum-î: Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 13, s. 481-501.

KAYA, Huriye (1996), *Şeyh Mahmut b. İbrahim Edebî, Miftâhü'l-Lüga (İnceleme-Metin-Dizgin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2004), *Lâmi’î Çelebi ve Lügat-i Manzumu: Tuhfe-i Lami’î*, Gaye Kitabevi, Bursa.

OKATAN, İbrahim (1986),*Sürûrî’nin Babru’l-Ma’ârifî: İnceleme ve Metni*, (Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

PARLATIR, İsmail (e-kaynak:
<http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-46-parlat.htm>.)

ALİ, Muhsin Hasan (2017), *Irak Elyazmaları Evi'nde Türkçe Yazılmış Dil ile ilgili Yazma Eserler*, Sima Matbaası, Bağdat.

ARSLAN, Mustafa (2011), *Mustafa Hâkî El-Üsküdarî Menâzîmü'l-Cevâbir Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Genesis Yayınları, Ankara.

ZARARSIZ, Şeyma Nur (2017), “Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfetü'l-Mülûk”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, s.161-176.

CİVELEK, Yakup (2000), “Sünbülzade Vehbi ve Nuhbe-i Vehbi adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Dergisi*, S.1, s.275-297.

ÖZ, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇIPAN, Mustafa (2010), “Şâhidî”Şâhidî, İbrâhim”, *DİA*, c. 38, s. 273-274

KURU, Selim Sırrı (2010), “Sünbülzâde Vehbî”, *DİA*, C. 38, s. 140-141

KILIÇ, Hulusi (1989), “Ahterî”, *DİA*, C. 2, s. 184-185.

SERTKAYA, Osman Fikri (1988), “Abuşka Lugatı”, *DİA*, C. 1, s. 312-314 .

ERKAN, Mustafa (1997), “Halîmî, Mustafa”, *DİA*, C. 15, s. 341-343.

ERKAN, Mustafa (1991), “Halîmî, Lutfullah”, *DİA*, C. 4. s. 513-514 .

GÜLEÇ, İsmail (2010), “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, C. 38, s. 170-172.

KAZANCI M. Ö. (2020), “Bağdat El Yazmaları Evi'nde Saklı Eserlerimiz”, *Türkmeneli Dergisi*, 13, S. 151, s. 29-31.

KAZANCI, M. Ö. (2019), “Irak-Bağdat Elyazmaları Millî Merkezinde Arap Harfli Türkçe Divanlar Katalogu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- BELLETEN*, 68 (Aralık), s. 157-180.